

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.50>

КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ ОБ'ЄКТІВ СУДОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТІВ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ДАВНОСТІ ЇХ ВИКОНАННЯ

Гора І.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник Науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України
ORCID 0000-0003-2940-5338
e-mail: irvitgora@ukr.net*

Попович І.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права та процесу Ужгородського
Національного Університету (Ужгород, Україна)
ORCID:0000-0003-0608-2564
e-mail:inna.popovych@uzhnu.edu.ua*

Гора І.В., Попович І.І., Комплексне дослідження окремих об'єктів судово-технічної експертизи документів при вирішенні питання щодо встановлення давності їх виконання

Стаття присвячена аналізу сутності досліджень при проведенні судово-технічних експертиз встановлення давності виготовлення документів. Звернено увагу на те, що судова експертиза із встановлення давності виконання документа є однією з найскладніших серед різних видів судово-технічної експертизи документів і носить комплексний характер. Автори розглядають особливості проведення даного виду експертизи і зазначають, що здебільшого такі експертизи мають складність у проведенні за рахунок використання спеціального обладнання й фізико-хімічних методів дослідження. Окреслено шляхи визначення давності виготовлення документа: визначення конкретного часу виконання кожного з реквізитів із подальшим зіставленням отриманих результатів відповідно між собою і встановленням, таким чином, відповідності між часом виконання підписів і рукописних записів, часом нанесення відтиску печатки і часом друкування тексту; встановлення хронологічної послідовності виконання реквізитів в документі. Зроблено висновок, що вирішення експертного завдання із встановлення давності виготовлення документів потребує використання так званих «руйнуючих» методів. Основна складність проведення експертизи із встановлення давності виготовлення документа полягає в тому, що при проведенні будь-яких дій з документом (вирізка, забір зразків чорнил) документ може бути повністю або частково знищений. У зв'язку із цим експертні установи, котрі беруть на себе зобов'язання з проведення такого роду експертиз, вказують сторонам на можливість пошкодження документа і в зв'язку із цим заявляють відповідне клопотання до слідчого, суду для надання дозволу на здійснення таких дій. Зазначений дозвіл має міститися у документі про призначення експертизи або у відповідному листі. Звертається увага на те, що ненадання інформації про час надходження документа до слідчого або суду може призводити до неможливості визначення давності виготовлення документа за розробленою методикою. Після тривалого за часом і складного за процесом дослідження експерт вимушений надати висновок «не уявляється можливим»

Ключові слова: технічне дослідження документів, судова експертиза, встановлення відносної та абсолютної давності виконання документа, матеріали документа, реквізити документа.

Hora I.V., Popovych I.I., Comprehensive study of objects of judicial and technical examination of documents in solving issues regarding the establishment of their making

The article is devoted to the analysis of the essence of integrated research during the judicial and technical expertise to establish the prostitution of documents. The attention is drawn to the fact that the forensic examination with the establishment of the preparation of documents is the most difficult among other species of this kind of

examinations and to be complex. The authors consider the peculiarities of this type of expertise and emphasizes that such examinations have difficulty in carrying out the use of special equipment and physicochemical research methods. The paths of determining the preparation of the paperwork are emphasized: determining the specific time of manufacture of each of the details with a further comparison of the results obtained among themselves; establishing conformity between the time of signature and handwritten records; the printing time of printing and text printing time, establish a chronological sequence of details in the document.

It was concluded that the decision of the expert problem with establishing the prescription of the document requires the use of so-called «destructive methods». The main complexity of the examination of the process of making the preparation of the document is that when conducting any actions with a document (cutting, selection of ink samples), the document can be fully or partially destroyed. In this regard, expert institutions that take an obligation to carry out such examinations, pay attention to the ability to damage the document and in this connection declare a relevant request for permission to carry out such actions. Such permission should be in the document on the appointment of expertise or in the letter. Attention is drawn to the fact that not the provision of information about the time of receipt of the document may lead to the impossibility of determining the prescription of the document. After a long time and complex research process, the expert is forced to give a conclusion «is not possible.»

Keywords: technical research of documents, forensic examination, the establishment of the relative and absolute prescription of the paper, the material of the document, the document props.

Постановка проблеми. Судово-технічна експертиза встановлення давності є однією із найбільш затребуваною в усіх видах судочинства, адже значна кількість документів, які є об'єктами цієї експертизи, виконані «заднім числом» і потребують визначення абсолютної або відносної давності виготовлення документа або нанесення певних реквізитів, наприклад, підпису, відбитків печаток, штампів, рукописного тексту або друкованого тощо. Встановлення часу виникнення юридично значущих подій є дуже важливим для об'єктивного вирішення питань у кримінальному провадженні або цивільній, господарській та адміністративній справі. Проведення судово-технічних експертиз висококваліфікованими фахівцями є однією з процесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальному, господарському, адміністративному та цивільному судочинстві. Результативне використання можливостей цього виду експертиз передбачає вирішення багатьох питань як процесуального, так і організаційного характеру. З огляду на те, що висновок експерта має ґрунтуватися на відомостях, які він сприймав безпосередньо або які стали йому відомі під час дослідження наданих йому матеріалів, важливе місце належить якісній підготовці до збирання цих матеріалів і надання їх експертіві. Матеріальними об'єктами судово-технічної експертизи документів виступають: є рукописні та не рукописні реквізити документів (тексти, підписи, відбитки печаток та ін.), технічні пристрої, що використовуються для (знакодруючі пристрої, поліграфічне обладнання, знаряддя письма), засвідчувальні друкарські форми (печатки, штампи та ін.). У більшості випадків при дослідженні цих об'єктів виникає необхідність комплексності дослідження або навіть й комплексних експертиз. Це обумовлене тим, що часто в межах однієї експертної спеціальності неможливо вирішити конкретне питання, що має значення для правильного вирішення цивільної, адміністративної, господарської справи або кримінального провадження.

Стан опрацювання цієї проблематики. За останнє десятиліття має місце активізація в дослідженні вітчизняними й зарубіжними науковцями проблем призначення й проведення судово-технічних експертиз документів та оцінки їх результатів. Особливостям призначення й проведення експертизи із встановлення давності виконання документа були присвячені наукові праці В.В.Аксьонова, Б.А.Гаджикурбанова, О.І.Галляшиної, Д.Ю.Гладишева, С.Й.Гонгало, С.Ш.Касімова, В.С.Куліковської, О.А.Негодіної, О.О.Посільського, О.С. Родюкової, С.Ю. Стратонова, М.В.Торопової, Є.А.Росмана, Т.Б.Черткової, О.В.Цимбала, С.Є.Шаповалова, Н.Н.Шведової, Г.В.Шовкової, О.В.Юдіна та ін. У той же час питання проведення комплексних досліджень у судово-технічній експертизі документів із встановлення давності його виконання розглядаються здебільшого у наукових працях фахівців в галузі дослідження матеріалів і речовин О.О.Посільським, О.С.Родюковою, Г.В.Шовковою та іншими науковцями.

Метою статті є критичний огляд сучасних експертних методик із проведення окремих видів судово-технічної експертизи документів із встановлення давності його виконання, визначення проблем, які виникають в процесі їх проведення, вирішення шляхів підвищення ефективності окремих видів таких експертиз.

Виклад основного матеріалу. Відомим є те, що об'єктами технічної експертизи документів є: безпосередньо документи (їх фрагменти), матеріали та засоби виготовлення документів, порівняльний матеріал. Нами зверталась увага на те, що основним об'єктом дослідження є документ, під яким у сучасному криміналістичному розумінні, прийнято розуміти письмовий акт або інший матеріальний предмет, який містить зафіксовану будь-яким способом фіксації інформацію про факти чи події, що мають значення для встанов-

лення обставин у справі [1, с. 97]. Суттєвими ознаками, які виокремлюють об'єкти технічної експертизи документів з численних об'єктів експертизи, є їх інформаційна сутність, матеріальна природа і гносеологічна характеристика. Об'єкти цього роду експертиз є носіями інформації про: обставини виготовлення документа (спосіб, час, технічні засоби, матеріали, що використані для виготовлення документа тощо); первинний зміст документа, наявність змін у змісті документа і спосіб їх нанесення; тотожність технічних засобів, тотожність конкретно визначеного обсягу матеріалу, використаного для виготовлення документа; належність частин документа одному цілому [2, с.78].

В окремих методичних працях експертиза із встановлення відносної давності виконання реквізитів документів визнана окремим, самостійним завданням судово-технічної експертизи документів [3], в інших – як міжвидова окрема експертиза (і експертиза реквізитів документів, і експертиза матеріалів документів [4].

Давність виконання документа є найважливішою характеристикою, що дає змогу судити про достовірність викладеної в ньому інформації. Вирішення цього завдання дає змогу виявляти послідовність виконання певних реквізитів в документі, факт зміни первинного змісту документа, а також встановлювати факти виготовлення документа шляхом монтажу із використанням певних реквізитів, що не належать певному документу. Проте цей вид експертизи є й одним з найскладніших, проблемних й спірних з усіх видів судово-технічної експертизи документів, її проведення займає багато часу, людських й технічних ресурсів [5, с. 193]. Проведення цього виду експертизи потребує всебічного дослідження всіх складових документа – його змісту, стану, окремих реквізитів, в тому числі матеріалів, котрі використовувалися для виконання реквізитів. З формулювання експертизи зі встановлення давності виконання реквізитів у документі витікає, що об'єктів такої експертизи декілька. Матеріальним об'єктом експертизи з встановлення давності виконання реквізитів в документі можуть бути друковані тексти, рукописні записи, підписи, відбитки печаток, штампів, факсиміле, котрі знаходяться в взаємодії, утворюючи єдиний документ. Вирішення більшості експертних задач цього виду експертиз, а саме: встановлення часу виконання записів (одночасності чи різночасності виготовлення екземплярів документа); встановлення абсолютної та відносної давності виготовлення документа; встановлення послідовності виконання частин документа та ін. є можливим лише, якщо об'єкт дослідження – оригінал документа.

Дещо іншу думку висловлює вітчизняний вчений С.Ю. Стратонов щодо специфічності такого виду судової експертизи як встановлення давності виготовлення документа. Він звертає увагу на те, що концептуально експертиза давності документа подібна з технічною експертизою документів, проте вони не є тотожними, а відтак різняться в окремих властивостях. Процес експертизи давності документів має ряд принципово відмінних рис від традиційних стандартів технічної експертизи документів. Через указане судовій експертизі давності документів виділено окрему нішу в структурі судових рішень [6, с.33]. Певною мірою ми погоджуємося з думкою С.Ю.Стратонова щодо специфічності даного виду експертиз. Мабуть не випадково й зарубіжні колеги, обговорюючи питання актуальних проблем застосування методики визначення давності виконання реквізитів документів й особливостей проведення цього виду експертиз, запросили для дискусії експертів з дослідження матеріалів документів, що свідчить про комплексний характер даного виду експертизи й потребу їх дослідження не лише фахівцями в галузі технічного дослідження документів, а й фахівцями в галузі дослідження матеріалів і речовин » [7, с.129].

Необхідно зазначити, що з'ясування відносної давності виготовлення документа чи виконання записів в ньому, по суті, є засобом встановлення дописок та інших змін, а також послідовності виконання фрагментів (підписів, числових позначень, відбитків печаток). Завдання визначення абсолютної давності виготовлення документа ставиться у випадках, коли необхідно встановити час виконання документа, наприклад, з метою визначення часу вчинення злочину, факту підробки документа у разі неможливості його виконання відповідно з датою, що в ньому зазначена. Визначення абсолютної давності виготовлення документа потребує його всебічного дослідження: змісту, реквізитів, матеріалів. Для визначення давності виконання документа його розглядають як систему ознак, характерних для певного періоду часу. Ці ознаки можуть діставати вияв у специфіці змісту документа та його окремих реквізитів, у структурно-розмірних характеристиках штрихів, зумовлених споживацьким призначенням пишучого приладу, технічного засобу, а також часовими змінами у характеристиках цих засобів у процесі їх експлуатації у певний період часу, в особливостях складу і властивостей матеріальної субстанції документа, зумовлених споживчим призначенням матеріалу письма в штрихах та основи (паперу, картону), а також змінами у складі й властивостях матеріалів у період використання документа [2, с.81].

Фахівці звертають увагу на два шляхи встановлення давності виконання документа: визначення конкретного часу (тобто абсолютної давності) виконання кожного з реквізитів (друкованого тексту, відтиску печатки, підписів та рукописних записів) із подальшим зіставленням отриманих результатів відповідно між

собою і становленням, таким чином, відповідності між часом виконання підписів і рукописних записів, часом нанесення відтиску печатки і часом друкування тексту; встановлення хронологічної послідовності виконання реквізитів в документі. Перший шлях, який полягає у встановленні часу виконання кожного реквізиту документа при проведенні експертних досліджень, має свої суттєві обмеження – за неможливості встановити час виконання хоча б одного з реквізитів, вирішення питання стає неможливим або його вирішення буде не повним, а експертний висновок втрачає своє доказове значення. Другий шлях полягає у встановленні, який саме з реквізитів виконаний раніше по відношенню до іншого (інших) і не потребує встановлення абсолютного часу кожного з реквізитів [8, с.269].

Здебільшого вирішення такого завдання як встановлення давності виготовлення документів потребує використання так званих «руйнуючих» методів. Зазвичай, основна складність проведення експертизи із встановлення давності виготовлення документа полягає в тому, що при проведенні будь-яких дій з документом (вирізка, забір зразків чорнил) документ може бути повністю або частково знищений. У зв'язку із цим експертні установи, котрі беруть на себе зобов'язання з проведення такого роду експертиз, вказують сторонам на можливість пошкодження документа і в зв'язку із цим заявляють відповідне клопотання до слідчого, суду для надання дозволу на здійснення таких дій. Зазначений дозвіл має міститися у документі про призначення експертизи або у відповідному листі.

При призначенні даного виду експертиз необхідно враховувати процеси «старіння» документа. Старіння документів — неперервний процес, який проходить природно (звичайне старіння) або штучно (прискорене старіння). При будь-якому старінні матеріалів письма змінюється їх якісний і кількісний склад, морфологічні характеристики та/або фізико-хімічні властивості. Природне старіння повільно і не зворотно спостерігається для всіх видів матеріалів документів під дією як внутрішніх (склад і структура матеріалів), так і зовнішніх факторів (вплив зовнішнього середовища). Процеси старіння документів значно прискорюються при несприятливих умовах зберігання (інтенсивна дія світла, тепла, вологи, забруднення повітря речовинами агресивної дії тощо). Штучне зістарювання документів — це результат дії сторонніх факторів, не властивих для звичайних умов зберігання документів, що виявляється у невідповідності компонентного складу реквізитів документів дійсному часу їх виконання [9, с.239]. У процесі попереднього вивчення документів на предмет їх придатності до проведення досліджень із встановлення абсолютного часу виконання реквізитів, є виявлення комплексу ознак штучного зістарювання. В зв'язку із цим експерту необхідно встановити сам факт агресивного впливу, враховуючи, що початковий стан документа невідомий, й вирішити завдання із визначення ступеня агресивного впливу на матеріали реквізитів, адже від цього залежить правильність їх оцінки, а отже, й правильність зроблених висновків.

Факторами агресивного впливу на документи є: світловий, тобто викликаний дією променів світла різноманітного діапазону хвиль; термічний, коли на документ в цілому або на його окремі частини в місцях виконання реквізиту впливають температурою вище ніж 120 градусів; хімічний вплив, коли на документ або його окремі частини впливають хімічними речовинами та реагентами. Здійснюючи попереднє дослідження документів, експерт має визначити, чи немає на документі в цілому або окремих його ділянках ознак агресивного впливу, а саме: змін зовнішнього вигляду паперу – пожовтіння, наявності плям жовтувато-коричневого кольору (на всьому аркуші чи у місцях розміщення певного реквізиту), локальної деформації паперу, ультрафіолетової люмінесценції; змін кольору штрихів паст кулькових ручок, штемпельних барвних речовин, гелевих чорнил; втрати блиску; появи сірового-зеленуватого чи жовтастого відтінку, різкого переходу між сильно й слабо забарвленими ділянками; проявлення штрихів на зворотному боці; змін у мікроструктурі штрихів, виконаних штемпельною барвою, пастою кулькових ручок, барвною речовиною для лазерних принтерів та ін. Виявляючи ознаки агресивного впливу, експерт має правильно їх описати.

Детальний аналіз процесів, які відбуваються в процесі природного й штучного старіння документа, здійснений вітчизняними науковцями, дає змогу визначити, які методи й технічні засоби та їх комплекси необхідні для проведення таких досліджень. Так, наприклад, ознаки на основі дослідження зовнішнього вигляду без пошкодження документу виявляються візуально за допомогою криміналістичної лупи, мікроскопу, а також з використанням спеціального обладнання за різних умов освітлення. Ознаки на основі дослідження переважно при частковому (фрагментарному) знищенні документу, виявляються фізико-хімічними методами на основі аналізу складу та властивостей паперу і реквізитів документів. Ознаки цієї групи визначаються при порівняльному дослідженні якісного та кількісного складу досліджуваних об'єктів та зразків порівняння. Сторонній вплив агресивних середовищ на реквізити документа можна виявляти інструментальними методами аналізу за нехарактерною зміною їх морфологічних та фізико-хімічних характеристик. При цьому важливо не лише встановити сам факт дії сторонніх факторів, невластивих для звичайних умов зберігання документів, але й проаналізувати їх вид, характерні ознаки і вплив на зміну властивостей реквізитів до-

кументу [9, с.240]. Отже, майже завжди при проведенні судово-технічної експертизи документів з метою вирішення питання щодо визначення давності виготовлення документів, виникає потреба використання не лише фізичних методів дослідження, а здебільшого – фізико-хімічних методів дослідження з використанням спектральних люмінесцентних пристроїв.

У зв'язку з розвитком технічних засобів сучасні методики проведення експертизи документів дають можливість визначати давність виготовлення документа, у тому числі із застосуванням копіювальної, множувальної або іншої техніки, встановити вік запису, що вчинений кульковою ручкою, а також вік того або іншого відтиску печатки або штампа, що є на документі. Проте на сьогодні не існує єдиного джерела, де б містились існуючі криміналістичні методики. Вони розпорошені, розкидані по різних джерелах, містяться в різноманітних збірниках та методичних рекомендаціях, і досить часто навіть невідомі судовим експертам. З багатьох видів дослідження взагалі відсутні експертні методики. Тому експерти часто йдуть шляхом адаптації існуючих методик, діючи за аналогією [10, с.11].

У зв'язку із появою нових об'єктів дослідження судово-технічної експертизи документів мають розроблятися й відповідні експертні методики. Більше того, деякі види досліджень із встановлення відносної й абсолютної давності виконання документів є унікальними, тому апробація може бути ускладнена. В таких випадках має бути чітке наукове обґрунтування методики дослідження, яке має базуватись на останніх досягненнях науки і техніки.

Висновки. Судова експертиза із встановлення давності виготовлення документа зазвичай носить комплексний характер й потребує спеціальних знань не лише в галузі технічного дослідження документів, а й в галузі дослідження матеріалів і речовин. Окрім того, залежно від об'єктів експертного дослідження і поставлених перед експертом завдань, має бути розроблена й апробована відповідна методика експертного дослідження. Залучаючи експерта для проведення експертизи із встановлення давності виконання документа необхідно також враховувати «наукову компетентність» експерта, якому доручено її проведення та його забезпеченість необхідними технічними засобами й їх комплексами, які нададуть змогу повно й ефективно провести такі дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Попович І.І. Плюралізм думок щодо поняття документу у криміналістиці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2011. Випуск 15. С. 95-98.
2. Гора І.В. Техніко-криміналістична експертиза документів. В книзі «Експертизи у судочинстві України: навч. -наук. посіб. / за заг. ред. В.Г.Гончаренка, І.В.Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2018. С.77-96.
3. Судебно-техническая экспертиза документов. Особенная часть. Методическое пособие. Ч. 3. Москва: РФЦСЭ, 1993. С.90-99.
4. Силлабусы по судебной экспертизе: Учебно-методический комплекс. / под ред. С.А.Смирновой. Мультимодальное издание «Судебная экспертиза перезагрузка». Ч. 3. Москва: Эком, 2012. С.96-106.
5. Галяшина Е.И. Судебно-технические экспертизы документов. Судебные экспертизы в гражданском судопроизводстве: организация и практика: Науч. -практ. пос. / Под ред. Е.Р. Россинской. Москва: Юрайт; ИД Юрайт, 2010. 535с.
6. Стратонов С.Ю. Теоретичні та методичні основи експертизи встановлення давності документу : дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 208 с.
7. Скоромникова О.А., Юрова р.А., Степаненко Е.А. Актуальные проблемы применения методики «Определения давности выполнения реквизитов в документах по относительному содержанию в штрихах летучих растворителей». *Теория и практика судебной экспертизы. Том 13. № 3(2018)*. С.128-131.
8. Куліковська В.С. Встановлення послідовності виконання реквізитів в документах, як один з підходів до вирішення задач по встановленню відносної давності виконання реквізитів в документах. Особливості існуючих методів. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. присвяч. 105 річчю заснування судової експертизи в Україні. Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. Вип.63. ч. 1. С.269-278.*
9. Посільський О.О., Родюкова О.С., Шовкова Г.В. Можливості дослідження документів з ознаками штучного зістарювання. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. Київ, 2017. Вип.62. С.237-246.*
10. Гонгало С.Й. Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку: автореф. дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 20 с.